

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
*Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap*

PROGRAMMA KENNIS VOOR ARCHEOLOGIE

PROJECT ONDERZOEKSAGENDA'S

Verantwoording update NOaA 2020

Januari 2021

Inhoud

1	Inleiding	3
2	Werkwijze inhoudelijke Update NOaA	4
3	Geanalyseerde Oogst voor Malta rapportages	5
4	Nieuwe vragen die in de NOaA zijn opgenomen	6
5	Redactiewerk van de vragen over de vroege prehistorie	7
6	Overzicht overige aanvullingen NOaA	8
	Literatuur	10
	Bijlage Uitgangspunten selectie en afbakening NOaA 2.0 vragen:	12
	Colofon	13

1 Inleiding

De Nationale Onderzoeksagenda Archeologie (NOaA) 2.0 is op 31 maart 2016 online gegaan.¹ De NOaA bevatte op dat moment 117 vragen die vanuit nationaal perspectief essentieel worden geacht. De NOaA is in de eerste plaats bedoeld als hulpmiddel voor selectie en inspiratiebron voor wetenschappelijk relevant veldwerk dat plaats vindt binnen de ‘Malta’-archeologie. Om zo optimaal mogelijk te kunnen functioneren, moeten de vragen, hun toelichting en handreiking tot operationalisering en de bijbehorende literatuurverwijzingen in de NOaA actueel zijn. Daarom past de redactie van de NOaA elk jaar de NOaA aan op basis van nieuwe inzichten. Een belangrijke bron voor nieuwe inzichten zijn de diverse rapporten die in het kader van het onderzoeksprogramma Oogst voor Malta van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed gepubliceerd worden. Binnen dit programma worden resultaten van uitgevoerde opgravingen geïnventariseerd, geëvalueerd en gesynthetiseerd. Op 1 januari 2020 bevatte de NOaA 140 vragen.

In 2020 is een nieuw rapport in de reeks Nederlandse Archeologische Rapporten (NAR) verschenen, als resultaat van het project Oogst voor Malta. Naar aanleiding hiervan is een aantal bestaande NOaA-vragen aangevuld. De vragen over de vroege prehistorie zijn allemaal bekeken en waar nodig geherformuleerd en aangevuld. Daarnaast zijn de operationalisering en literatuurverwijzingen van diverse andere vragen aangevuld naar aanleiding van nieuwe inzichten uit andere verschenen publicaties. Dit heeft geleid tot één nieuwe vraag over geweld en conflict in de pre- en protohistorie (vraag 141). Tot slot heeft een grondige tekstuele redactie van alle teksten uit de NOaA plaatsgevonden. Er zijn geen vragen afgevoerd. In dit verantwoordingsdocument worden de werkwijze en alle doorgevoerde wijzigingen beschreven.

---

¹ Groenewoudt, De Groot, Theunissen & Eerden 2016. Raadpleegbaar <https://www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/bronnen-en-kaarten/overzicht/nationale-onderzoeksagenda-archeologie>.

2 Werkwijze inhoudelijke Update NOaA

Voor de inhoudelijke update is de volgende werkwijze gehanteerd:

1. Inventariseren nieuwe kennis uit publicaties, voorstellen voor nieuwe vragen uit de Oogst voor Malta rapporten (NAR-en) en beantwoording vragen NOaA
2. Inventariseren van NOaA -vragen met een voor de NAR overeenkomstige thematiek, periode en/of regio
3. Beoordelen of en welke NOaA-vragen uit stappen 1 en 2 beantwoord zijn binnen de NAR-en in samenwerking met de projectleiders Oogst voor Malta van de RCE
4. Voorstellen voor nieuwe vragen uit de NAR-en toetsen aan de criteria voor NOaA vragen,² dit in samenwerking met de projectleiders Oogst voor Malta (zie bijlage)
5. Nieuwe vragen voor de NOaA formuleren en voorleggen aan periode/materiaalspecialisten van de RCE en zo nodig extern
6. Bestaande vragen, metadatering en bijbehorende toelichtingen en handreikingen voor operationalisering aanvullen of aanscherpen
7. NAR of andere (nieuwe) publicaties toevoegen als bron bij NOaA-vragen
8. Nieuwe NOaA-vragen aan projectgroep NOaA voorleggen
9. Goedgekeurde vragen metadateren en in de NOaA invoeren
10. Verantwoordingsdocument schrijven

Bij andere publicaties dan Oogst voor Malta-rapporten worden de stappen 2 tot en met 4 overgeslagen.

---

² Zie bijlage.

3 Geanalyseerde Oogst voor Malta rapportages

1. Blonk-Van den Bercken A.L., A.A.A. Verhoeven, H. van Londen, J.W. Oudhof, G. Overmars & M.E. Lobbes 2020: *Ambachtelijke productie in steden. Een inventarisatie en analyse op hoofdlijnen van archeologische aanwijzingen voor ambachtelijke productie in steden in de late middeleeuwen en nieuwe tijd*, Amersfoort (Nederlandse Archeologische Rapporten 66).

4 Nieuwe vragen die in de NOaA zijn opgenomen

Thema	8. Conflictarcheologie	
Nummer	Vraag	Bron
141	Wat zijn de aard en context van de vroegste indicaties voor geweld en gewapend conflict?	Fagan <i>et al.</i> 2020; Fokkens 1999; Fontijn 2005; Golitko & Keeley 2007; Jantzen <i>et al.</i> 2011; Keeley 1998; Louwe Kooijmans 1993; Meller & Schefzik 2015; Meyer <i>et al.</i> 2015; Meyer <i>et al.</i> 2018; Peter-Röcher 2018; Ter Schegget 1999; Smits & Maat 1996

5 Redactiewerk van de vragen over de vroege prehistorie

De NOaA-vragen die betrekking hebben op de vroege historie zijn in 2019 allemaal bekeken in samenwerking met Bjørn Smit en Eelco Rensink (specialisten vroege prehistorie van de afdeling Archeologie). In 2020 is dit werk afgerond. De aanleiding hiervoor waren suggesties tot aangescherpte formulering van deze vragen naar aanleiding van de Oogst voor Malta-synthese 'Paradise lost? Insights into the early prehistory of the Netherlands from development-led archaeology', uitgevoerd door het Groningen Institute of

Archaeology (GIA).³ Bij een deel van de vragen is de vraagstelling duidelijker geformuleerd. Daarnaast zijn bij diverse vragen de toelichting, operationalisering en literatuur geredigeerd en aangevuld. Als richtsnoer is gehanteerd dat de mens zoveel mogelijk centraal moet staan in de vraag.

De volgende vragen zijn aangepast: 1 t/m 15, 17, 20 t/m 25, 27 t/m 35, 45, 46, 54, 56, 58, 102, 104, 108, 114, 119, 122, 124, 129 en 130.

---

³ Peeters *et al.* 2017.

6 Overzicht overige aanvullingen NOaA

Thema	1. Archeologisch slecht bekende gebieden		
Vraag		Actie	Bron
6	Wanneer en op welke wijze zijn gebieden die nu onder water staan door en mens gebruikt, wat zijn de karakteristieken van die landschappelijke zones en hoe verhoudt dit gebruik zich tot dat wat we van het land kennen?	Literatuur aangevuld	Dekker <i>et al.</i> 2021
Thema	2. De dynamiek van het Nederlandse landschap		
Vraag		Actie	Bron
16	Wanneer, waar, in welke mate en onder welke omstandigheden groeide cultuurgrond weer dicht met bos (bosregeneratie)?	Literatuur aangevuld	Eisenberg <i>et al.</i> 2018
Thema	4. Occupatie en adaptatie in het rivierengebied en langs de kust		
Vraag		Actie	Bron
14	Welke verbanden bestaan er in het rivierengebied tussen fysisch-geografische veranderingen, landgebruik en bewoningspatronen?	Literatuur aangevuld	Jansma 2020; Willemse 2019
46	Hoe en wanneer werden onbedijkte kwelder- en veengebieden langs de kust (coastal salt marshes) geëxploiteerd, gekoloniseerd en ingericht?	Literatuur aangevuld	Nieuwhof <i>et al.</i> 2019
Thema	5. Sociale en economische differentiatie		
Vraag		Actie	Bron
67	Wat zijn de aard, verschijningsvormen, omvang en context van ambachtelijke specialisatie?	Operationalisering en Literatuur aangevuld	Blonk-Van den Bercken <i>et al.</i> 2020; Esser 2020
Thema	6. Emigratie, immigratie, acculturatie		
Vraag		Actie	Bron
58	Wat zijn de aard en achtergrond van regionale en chronologische differentiatie in bevolkingsafname, bevolkingstoename en bevolkingssamenstelling?	Literatuur aangevuld	Madgwick <i>et al.</i> 2019
Thema	7. De archeologie van het rituele		
Vraag		Actie	Bron
29	Wat is de aard, context en betekenis van intentionele (rituele?) deposities in en rond huis en erf?	Literatuur aangevuld	Amkreutz & Van Wijk 2020
Thema	8. Conflictarcheologie		
Vraag		Actie	Bron
93	Wat zeggen archeologische resten en structuren over de aard en het verloop van gewapende conflicten en achterliggende militair-strategische inzichten?	Operationalisering, Metadatering en Literatuur aangevuld	Röcher 2018
Thema	9. Dodenbestel en grafmonumenten		
Vraag		Actie	Bron
54	Wat is de context en betekenis van los menselijk skeletmateriaal in en buiten nederzettingen?	Literatuur aangevuld	Booth & Brück 2020
45	Wat zijn de aard en context van variatie en verandering in het grafbestel?	Literatuur aangevuld	Van der Velde & Williams 2019
123	Op welke wijze, in welke mate, waar en wanneer vond in graven post-depositionele interventie plaats?	Literatuur aangevuld	Booth & Brück 2020
129	Hoe ging men in het kustgebied in de prehistorie en Romeinse tijd om met de doden?	Literatuur aangevuld	Van Kooten 2016

Thema	11. Overgang laat-paleolithicum – vroeg-mesolithicum		
Vraag		Actie	Bron
4	Op welke wijze werden in de prehistorie plantaardige en dierlijke bronnen gebruikt in het levensonderhoud en als grondstof voor voorwerpen en welke rol speelden deze bronnen in uitwisseling en ruil?	Literatuur aangevuld	Dekker <i>et al.</i> 2021

Thema	16. Overgang Romeinse tijd naar vroege middeleeuwen		
Vraag		Actie	Bron
59	Welke materiële, socio-economische en landschappelijke effecten hadden de opkomst en later het wegvallen van Romeinse netwerken (materieel en immaterieel) en afzetmarkten?	Literatuur aangevuld	Eisenberg <i>et al.</i> 2018

Thema	22. Mens-materiële cultuurrelaties		
Vraag		Actie	Bron
20	Hoe hebben de productie, de bewerking, het (her)gebruik en de distributie van metaal zich ontwikkeld?	Literatuur aangevuld	Brusgaard <i>et al.</i> 2015
114	Wat zijn de aard en betekenis van gebruiksvoorwerpen van organisch materiaal binnen de materiële cultuur?	Literatuur aangevuld	Rijkelijkhuizen <i>et al.</i> 2020
121	In hoeverre en met welk doel werden sier- en gebruiksvoorwerpen hergebruikt?	Literatuur aangevuld	Beuker 1997; De Kort & De Groot 2020

Thema	23. Netwerken en infrastructuur		
Vraag		Actie	Bron
135	Wat was de rol van dieren en dierlijke producten in uitwisselingsnetwerken?	Literatuur aangevuld	Groot <i>et al.</i> 2020

Literatuur

- Amkreutz, L. & I. van Wijk** 2020: Odds and end(ing)s. Aspects of deposition and ritual behaviour in the Linearbandkeramik of the Low Countries, in: D. Hofmann (ed.), *Magical, mundane or marginal. Deposition practices in the Early Neolithic Linearbandkeramik culture*, Leiden, 83-112.
- Beuker, J.**, 1997: Donderstenen in het museum, Waardeel, *Drents Historisch Tijdschrift* 17-4, 20-24.
- Blonk-Van den Bercken A.L., A.A.A. Verhoeven, H. van Londen, J.W. Oudhof, G. Overmars & M.E. Lobbes** 2020: *Ambachtelijke productie in steden. Een inventarisatie en analyse op hoofdlijnen van archeologische aanwijzingen voor ambachtelijke productie in steden in de late middeleeuwen en nieuwe tijd*, Amersfoort (Nederlandse Archeologische Rapporten 66).
- Booth, T.J. & J. Brück** 2020: Death is not the end: radiocarbon and histo-taphonomic evidence for the curation and excarnation of human remains in Bronze Age Britain, *Proceedings of the Prehistoric Society* 94 (377), 1186-1203.
- Brusgaard, N.Ø., H. Fokkens, S.F.M. van As & D.J. Huisman** 2015: The potential of metal debris: A Late Iron Age ironworking site at Oss-Schalkskamp (Prov. Noord-Brabant, the Netherlands), *Archäologisches Korrespondenzblatt* 45-3, 345-363.
- Dekker, J., V. Sinet-Mathiot, M. Spithoven, B. Smit, A. Wilcke, F. Welker, A. Verpoorte & M. Soressi** 2021: Human and cervid osseous materials used for barbed point manufacture in Mesolithic Doggerland, *Journal of Archaeological Science: Reports* 35, 102678.
- Eisenberg, M., D.J. Patterson, J. Kreiner, E.F. Arnold & T.P. Newfield** 2018: The environmental history of the Late Antique West: a bibliographic essay, in: A. Izdebski & M. Mulryan (eds), *Environment and Society in the Long Late Antiquity*, Leiden, 31-50.
- Esser, K.**, 2020: Archeozoölogie en ambachtelijke productie. Een latrelatie op weg naar een huwelijk?, in: J. Bazelmans, E. Beukers, O. Brinkkemper, I.M.M. van der Jagt, E. Rensink, B.I. Smit & M. Walrecht (red.), *Tot op het bot onderzocht. Essays ter ere van archeozoöloog Roel Lauwerier*, Amersfoort (Nederlandse Archeologische Rapporten 70), 155-162.
- Fagan, G.G., L. Fibiger, M. Hudson & M. Trundle (eds)** 2020: *The Cambridge World History of Violence, Volume 1. The Prehistoric and Ancient Worlds*, Cambridge.
- Fokkens, H.**, 1999: Cattle and martiality. Changing relations between man and landscape in the Late Neolithic and the Bronze Age, in: C. Fabech & J. Ringtved (eds), *Settlement and landscape. Proceedings of a conference in Aarhus, Denmark, May 4-7 1998*, Aarhus, 31-38.
- Fontijn, D.** 2005: Giving up weapons, in: M. Parker Pearson & I.J.N. Thorpe (eds), *Warfare, violence and slavery in prehistory. Proceedings of a Prehistoric Society conference at Sheffield University*, Oxford (BAR International Series 1374), 145-154.
- Golitko, M. & L.H. Keeley** 2007: Beating ploughshares back into swords. Warfare in the Linearbandkeramik, *Antiquity* 81-312, 332-342.
- Groot, M., J. Evans & U. Albarella** 2020: Mobility of cattle in the Iron Age and Roman Netherlands, *Journal of Archaeological Science: Reports* 32, 1-10.
- Jansma, E.**, 2020: Hydrological disasters in the NW-European Lowlands during the first millennium AD: a dendrochronological reconstruction, *Netherlands Journal of Geosciences* 99, e11.
- Jantzen, D., U. Brinker, J. Orschiedt, J. Heinemeier, J. Piek, K. Hauenstein, J. Krüger, G. Lidke, H. Lübke, R. Lampe, S. Lorenz, M. Schult, & Th. Terberger** 2011: A Bronze Age battlefield? Weapons and trauma in the Tollense Valley, north-eastern Germany, *Antiquity* 85-328, 417-433.
- Keeley, L.H.**, 1998: Frontier warfare in the Early Neolithic, in: D.L. Martin & D.W. Frayer (eds), *Troubled times. Violence and warfare in the past*, New York, 303-319.
- Kooten, M.Y. van**, 2016: On coastal burials and where to find them, in: A. Müller & R. Jansen (red.), *Metaaltijden 3. Bijdragen in de studie van de metaaltijden*, Leiden, 129-139.
- Kort, J.W. & T. de Groot** 2020: De 'pyxis' en de 'potin'. Antiquiteiten en de overige bijgiften uit graf VI van het Merovingische grafveld van Borgharen-Pasestraat, in: J. Bazelmans, E. Beukers, O. Brinkkemper, I.M.M. van der Jagt, E. Rensink, B.I. Smit & M. Walrecht (red.), *Tot op het bot onderzocht. Essays ter ere van archeozoöloog Roel Lauwerier*, Amersfoort (Nederlandse Archeologische Rapporten 70), 261-278.
- Louwe Kooijmans, L.P.** 1993: An Early/Middle Bronze Age multiple burial at Wassenaar, the Netherlands, *Analecta Praehistorica Leidensia* 26, 1-20.

- Madgwick, R., A.L. Lamb, H. Sloane, A.J. Nederbragt, U. Albarella, M. Parker Pearson & J.A. Evans** 2019: Multi-isotope analysis reveals that feasts in the Stonehenge environs and across Wessex drew people and animals from throughout Britain, *Science Advances-Research Article* 2019; 5: eaau6078 13 March 2019.
- Meller, H. & M. Schefzik** 2015: *Krieg. Eine archäologische Spurensuche*, Halle.
- Meyer, C., C. Lohr, D. Gronenborn & K.W. Alt** 2015: The massacre mass grave of Schöneck-Kilianstädten reveals new insights into collective violence in Early Neolithic Central Europe, *Proceedings of the National Academy of Sciences* 112-36, 11217-11222.
- Meyer, C., C. Knipper, N. Nicklisch, A. Münster, O. Kürbis, V. Dresely, H. Meller & K.W. Alt** 2018: Early Neolithic executions indicated by clustered cranial trauma in the mass grave of Halberstadt, *Nature communications* 9-1, 1-11.
- Nieuwhof, A., M. Bakker, E. Knol, G.J. de Langen, J.A.W. Nicolay, D. Postma, M. Schepers, T.W. Varwijk & P.C. Vos** 2019: Adapting to the sea: Human habitation in the coastal area of the northern Netherlands before medieval dike building, *Ocean and Coastal Management* 173, 77-89.
- Peeters, J.H.M., D.C.M. Raemaekers, I. Devriendt, P. Hoebe, M. Niekus, G. Nobles & M. Schepers** 2017: *Paradise Lost? Insights into the Early prehistory of the Netherlands development-led archaeology*, Amersfoort (Nederlandse Archeologische Rapporten 62).
- Peter-Röcher, H.**, 2018: Krieg in prähistorischer Zeit. Fakten und Fiktionen, in: S. Hansen & R. Krause (eds): *Bronzezeitliche Burgen zwischen Taunus und Karpaten*, Bonn (Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 319), 67-81.
- Rijkelikhuizen, M., S. Jongma & B. van der Wulp** 2020: *Niet al het hout is timmerhout, houten gebruiksvoorwerpen uit Delftse bodem*, Delft.
- Röcher, H.P.**, 2018: Krieg in prähistorischer Zeit: Fakten und Fiktionen, in: S. Hansen & R. Krause (eds), *Bronzezeitliche Burgen zwischen Taunus und Karpaten (Bronze Age Hillforts between Taunus and Carpathian Mountains)*, Bonn (Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 319), 67-81.
- Schegget, M.E. ter**, 1999: Late Iron Age human skeletal remains from the river Meuse at Kessel: a river cult place?, in: F. Theuvs & N. Roymans (eds), *Land and ancestors. Cultural dynamics in the Urnfield period and the Middle Ages in the southern Netherlands*, Amsterdam, 199-240.
- Smits, E. & G. Maat** 1996: An Early/Middle Bronze Age common grave of Wassenaar, the Netherlands. The physical anthropological results, *Analecta Praehistorica Leidensia* 26-2, 21-28.
- Velde, H. van der & G. Williams** 2019: Who does not honour the small? Burials from the early middle ages in the east of the Netherlands, *Neue Studien der Sachsen Forschung* 8, 2121-234.
- Willemse, N.W.**, 2019: *De vroege Waal bij Nijmegen. Stratigrafie, sedimentologie en genese van laatholocene rivierafzettingen tussen Nijmegen en Lent, gemeente Nijmegen (Ruimte voor de Waal)*, Weesp (RAAP-rapport 3208).

Bijlage Uitgangspunten selectie en afbakening NOaA 2.0 vragen:

- De vragen betreffen, vanuit (inter)nationaal perspectief, wezenlijke archeologische kennislacunes en kansrijke onderzoeksrichtingen;
- Het zijn uitsluitend archeologische, cultuurhistorische vragen. Aangezien veel menselijk handelen zich landschappelijk vertaalt, is de aandacht ook gericht op het historische cultuurlandschap, zowel in abiotische en biotische zin als in termen van antropogene invloed; Materiaal- of biospecialistische vragen ontbreken. Specialismen zijn instrumenteel gemaakt; ze spelen een essentiële rol bij de operationalisering van veel vragen;
- De geografische ondergrens is de archeoregio;
- De vragen weerspiegelen wetenschappelijke ambitie maar er wordt ook rekening gehouden met de praktische realiteit, met accenten en leemten in de huidige Malta veldarcheologie⁴;
- De vragen zijn zo concreet mogelijk geformuleerd (en dus zo min mogelijk abstract);
- De vragen zijn operationaliseerbaar binnen de context van alledaagse Malta opgravingen;
- Vanwege het voorgaande worden geen 'waarom' vragen gesteld. Het achterhalen van oorzaken en het analyseren van veranderingsprocessen, ligt veeleer op de weg van universiteiten. Wat het beantwoorden van dit soort vragen betreft, leveren Malta-opgravingen en syntheses normaal gesproken hooguit halfproducten;
- Balancerend tussen nationale betekenis en wetenschappelijke ambitie enerzijds en praktische toepasbaarheid anderzijds, is gekozen voor middle-range vragen. Dat zijn vragen die het midden houden tussen het hoog abstracte en het heel basale. Middle-range vragen kunnen in de regel niet (volledig) binnen de context van individuele Malta-opgravingen beantwoord worden, maar voor de beantwoording ervan kunnen wel belangrijke bouwstenen (datasets en inzichten) worden verzameld;
- Zoekacties moeten niet altijd dezelfde set vragen opleveren. Daarom is de 'reikwijdte' van vragen, door restrictieve metadata-tering, zoveel mogelijk afgebakend (zie bijlagen: geografische-, chronologische- en thematische reikwijdte, en geldigheid voor specifieke complextypen);
- Dit is gedaan door die 'reikwijdte' te beperken tot die gebieden, perioden, complextypen etc., die het meest perspectief lijken te bieden in termen van het boeken van substantiële kenniswinst.

⁴ Bijvoorbeeld: in de huidige Malta praktijk komt de vroege prehistorie (het grootste deel van de Nederlandse bewoningsgeschiedenis) weinig aan bod maar op dit tijdvak is wel een substantieel aantal vragen gericht.

Colofon

Tekst: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Tessa de Groot, Bert Groenewoudt, Inge van der Jagt & Liesbeth Theunissen

Januari 2021

PROGRAMMA KENNIS VOOR ARCHEOLOGIE

- Project onderzoeksagenda's
- Actie inhoudelijke update NOaA 2020

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort
Postbus 1600 | 3800 BP Amersfoort
tel. 033 – 421 7 421
info@cultureelerfgoed.nl
www.cultureelerfgoed.nl